

- торговле по отношению к Новороссийскому краю // ЭУ. — 1859. — Вып. 5(109). — С. 141.
37. Открытые вопросы // Указатель экономический, политический и промышленный. — 1861. — Вып. 65(273). — С. 571; Коропецкий I.-С. Вказана праця. — С. 83–84.

Анотації

Гончарук Т. Г. Южная Украина на страницах журнала “Экономический указатель” (1857–1861 гг.).

Статья раскрывает освещение социально-экономического развития Южной Украины на страницах журнала “Экономический указатель”, издаваемого в Петербурге в 1857–1861 гг. экономистом Иваном Вернадским.

Goncharuk T. G. South Ukraine on the pages of magazine “Economic index” (1857–1861).

The article deals with the coverage of socio-economic development of South Ukraine on the pages of magazine “Economic index”, published in St. Petersburg in 1857–1861 by the economist Ivan Verнадsky.

Я. А. Івлева

ДУХОБОРСЬКА СЕКТА ТАВРІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Останнім часом вітчизняна наука зазнає значних змін. Не є виключенням й історична наука, відмінною рисою розвитку якої тепер є пошук методологічного підходу, який об'єднував би в собі весь накопичений за століття вивчення дослідницький досвід, зважаючи на специфіку історичного розвитку. Провідна роль у цьому методологічному пошуку належить історіографічним дослідженням, покликаним виявити основні тенденції у вивченні тієї або іншої проблеми на різних етапах і обґрунтувати зміну цих тенденцій.

В останній час роль релігії в нашому суспільстві значно зросла. Поступово висунулося на передній план і сектантство, чим пояснюється зростаючий останнім часом інтерес до його вивчення. В попередні епохи вивчення сектантства як культурно-історичного явища було вкрай ідеалізоване, що не спри-

яло його об'єктивному дослідженню. Лише сьогодні історична наука дозволяє вивчати секти як самостійне релігійне явище, проте регіональна історія сектантства практично не вивчена.

Історія православного сектантства в цілому добре вивчена, проте новітніх узагальнюючих досліджень з історії духоборської секти Таврійської губернії в регіональній історіографії немає. Відомості про сектантів даного регіону можна почерпнути із різних видань XIX–XX ст., які в переважній більшості необ'єктивні у викладі історії духоборів. У сучасній історіографії існує кілька дисертаційних досліджень з даної проблематики, зокрема праці Т. Нагорної [11], Л. Шугаєвої [15].

Мета наукової розвідки — зробити історіографічний огляд історії духоборів Таврійської губернії в першій половині XIX ст., для чого необхідно розглянути дореволюційний, радянський та сучасний напрями у вивченні проблеми.

Духобори — православна секта раціоналістичного напрямку, яка виникла в середині XVIII ст. На початку XIX ст. розпочинається історія організованої духоборської общини на території Таврійської губернії. В січні 1802 р. Олександр I дозволив духоборам поселитися в північній Таврії на Молочних водах. Згодом тут утворилося духоборське суспільство, яке з самого початку свого існування прикувало до себе пильну увагу влади. При Олександрі I ставлення до інакомислячих було досить ліберальним, а вже при Миколі I щодо духоборів було вжито обмежувальні заходи, які з часом все більше посилювалися. В середині XIX ст. практично всі духобори були виселені з Таврійської губернії, переважно у Закавказзя.

Історіографія історії духоборської секти Таврійської губернії пов'язана з вивченням релігійного сектантства в Російській імперії загалом. В цьому питанні доцільно виділити три основні хронологічні етапи, впродовж котрих здійснювалося вивчення історії сектантства: дореволюційний, радянський і сучасний.

Перший етап тривав з XIX ст. до 1917 р. Серед досліджень цього часу виділяють офіційно-охоронний, просектантський і об'єктивістський напрями в розумінні як самого православного сектантства, так і його історії [8, с. 7]. Приблизно до початку XX ст. в історіографії домінував офіційно-охоронний напрям,

представники якого, світські та церковні автори, мали загальну мету — показати антидержавну і антихристиянську спрямованість сектантства, що визначило негативне ставлення до нього.

Серед авторів цього напрямку, які розкривали історію духоборів Таврійської губернії, насамперед необхідно назвати єпископа Гермогена. В праці “Таврическая епархия” він детально виклав історію духоборської общини зазначеного регіону від появи перших представників у 1801 р. до виселення всіх духоборів у Закавказзя в 1841–1845 рр. [4]. Гермоген з’ясував обставини, за яких духобори з’явилися у Таврійській губернії, розкрив хід заселення ними цих місць, заснування духоборами дев’яти сіл, навів деякі статистичні дані, що конкретизують переселення. Також він виклав основні положення духоборського віровчення, акцентуючи увагу на спотвореному сприйнятті християнських догматів, започаткованого від ересі стригольників. Гермоген зосередив увагу на соціально-політичній організації духоборської общини Таврії, у цьому контексті він розкрив правовий статус духоборів, взаємини їх з владою та православними, визнання однією з найшкідливіших сект та видання ряду направлених проти них законодавчих актів.

Частка робіт церковних авторів, присвячених історії сектантства в Таврійській губернії, належала приходським священикам, які публікували статті в “Таврійських єпархіальних відомостях”. Так, наприклад, священик А. Сердобольський у своїй доповіді Таврійському єпархіальному місіонерському комітету “Раскол и сектантство в Таврической Епархии” [13] наводив деякі відомості про стан таврійського сектантства: появу сектантів у Таврійській губернії, наділення землею і подальшу їхню діяльність. Автор указував на небезпеку сектантів у відношенні до православ’я, але відзначав порівняно добрий матеріальний стан і взаємну підтримку. Також Сердобольський детально охарактеризував заходи зі сторони влади задля охорони православ’я, успіх цих дій та ін.

Заслугове уваги праця О. Лебедева “Духоборцы в Слободской Украине”, в якій також розкривається історія духоборів Таврійської губернії [9]. Автор описав переселення духоборів на Молочні води, використовуючи при цьому здобутки попередніх

дослідників, зокрема О. Новицького (“Духоборцы”, 1882). Лебедев описав умови переселення, навів деякі статистичні дані стосовно переселенців, охарактеризував дії сектантів по спокушанню православних у духоборство та ін.

Роботи церковних авторів в основній своїй масі відрізнялися крайнім негативізмом, містили мало узагальнень і висновків, носили яскраво виражений оповідний характер. Головне місце в них займало викриття й засудження інакомислячих. Але незважаючи на це, праці деяких церковних дослідників мали наукове значення. Серед них слід зазначити працю С. В. Булгакова, який детально описав багато різних сект, у тому числі й духоборську [2]. Він охарактеризував віровчення духоборів, виявив основні його особливості, описав діяльність лідерів секти, правове положення духоборів за часів Олександра I та Миколи I та ін.

Світськими дослідниками цілеспрямоване вивчення сектантства спочатку здійснювалося під протекторатом Міністерства внутрішніх справ, яке контролювало конфесійну ситуацію в країні. Чиновники МВС, що займалися віросповідними питаннями, стали авторами перших робіт. Праці чиновників видавалися обмеженим тиражем з другої половини XIX до початку XX століть. Серед них назвемо М. Варадінова [3], який розкрив обставини поселення духоборів в Таврійській губернії, звільнення їх від податей, наділ землею та ін. Варадінов охарактеризував послідовність заходів влади у відношенні духоборів упродовж першої половини XIX ст., використовуючи справи архіву МВС, виклав історію поступового обмеження духоборів Таврійської губернії в правах.

Таким чином, дослідження імперських чиновників характеризуються переважно негативним ставленням до сект, критикою їх віровчення, що цілком зрозуміло з огляду на їхню “відомчу” приналежність. Проте наукова цінність цих робіт полягає у використанні авторами значного фактичного матеріалу, який дозволяє простежити не тільки взаємодію сектантів з владою, але й основні етапи розвитку релігійних общин. Крім того, автори ввели в обіг широке коло архівних матеріалів, залучили до розгляду низку нормативно-правових актів у релігійній сфері, що робить їхні праці особливо важливими.

Просектантський напрям отримав значний розвиток у другій половині XIX ст. Він представлений працями самих сектантів,

а також їхніх прихильників. Серед них назвемо О. Пругавіна [12], І. Юзова [16], які бачили в православному інакомисленні самобутнє явище, яке має змінити існуючий лад народного життя. Безсумнівно, їхні погляди критикувалися зі сторони влади та церковних діячів, але вже на початку ХХ ст. вони отримали змогу більш-менш вільно публікувати свої праці. У цей час вперше з'являються дослідження В. Бонч-Бруєвича, який дотримувався досить радикальних поглядів, намагався виправдати сектантів і захистити їх [1]. У його працях, написаних в дорадянський період, висвітлюється соціально-економічне становище духоборів Таврійської губернії, принципи державної політики щодо них, основні етапи розвитку секти та ін. Важливим є використання автором спогадів і свідочств очевидців.

Деякі автори прагнули підійти до даного явища з максимальною об'єктивністю. Наприклад, О. Іванов [6] спробував максимально об'єктивно визначити причини й хід переселення сектантів у Таврійську губернію. Він указує на необхідність заселення даного регіону з метою зміцнення Російської імперії, дарування переселенцям свободи віросповідання й деяких пільг зі сподіванням на вдячність і відданість владі; крім того, уряд таким чином прагнув ізолювати сектантів серед нехристиянського населення (переважно татарського). Також Іванов описує становлення духоборської секти, відзначає наслідки цього процесу.

Таким чином, у більшості робіт цього напрямку містяться важливі відомості щодо появи духоборів на Молочних водах, їхню чисельність, віровчення, взаємини з органами влади та православними, що робить їх дуже цінними джерелами з вивчення зазначеної теми.

У радянський час серед дослідників розповсюджується атеїстична доктрина, що утруднює розробку релігійних проблем. У 1920-х рр. праці, присвячені сектантству, видаються в незначній кількості: це явище ще потребувало осмислення з позицій марксистсько-ленінської ідеології. В 1930-ті рр. інтерес до сектантів посилюється, що відбилося в появі низки робіт. Стосовно історії духоборів відзначимо працю В. Дружиніна, яка хоч і присвячена розвитку сект першої половини ХХ ст., але все ж таки містить відомості про появу духоборів в Таврійській губернії та їхнє життя там [5].

З цього часу вивчення сектантства призупиняється. Лише з другої половини 1950-х рр. починають видаватися наукові праці, присвячені проблемам сект. На початку 1960-х рр. найбільш авторитетним дослідником сектантства стає О. Клібанов, в працях якого погляди, схожі з просектантським напрямом, були поставлені на основи марксистського розуміння суті релігії. На думку О. Клібанова, сектантство було формою політичного протесту в релігійній оболонці. Незважаючи на деяку недосконалість підходу (беззастережне визнання прямого впливу соціально-економічних чинників на процеси появи й розвитку сект), дослідження даної теми ним було вперше поставлено на відносно тверду методологічну основу. Клібанов вважав, що сектантство еволюціонувало разом із суспільними відносинами. Його авторству належать праці з історії сектантства в Росії, не оминув він і таврійських духоборів, детально висвітливши історію духоборської общини на Молочних водах [7].

Інтенсивні дослідження в сфері сектантства мали місце приблизно до середини 1970-х рр., потім активність почала поступово знижуватися. Визнання плюралізму чинників, що впливали на розвиток інакомислення, йшло врозріз з офіційною ідеологією, наслідком чого стала методологічна криза й спад інтересу до даної проблематики. Тим не менш деякі аспекти історії духоборів у Таврійській губернії в цей період були розглянуті. Мова йде про І. Малахову [10], Ф. Федоренка [14] та ін. Вони розкрили деякі питання історії таврійських духоборів: їхню появу та подальший розвиток, діяльність лідерів, віровчення, правовий статус та ін. Цілком природно, що автори розглядають сектантство під кутом зору марксистської ідеології, намагаючись усе ж таки в деяких випадках підійти до досліджуваних проблем максимально об'єктивно.

Сучасний період характеризується демократизацією громадського життя й відступом від марксистської ідеології. У зв'язку з цим історична наука отримала новий імпульс до активного розвитку, а вчені — можливість досліджувати релігійні явища на основі плюралістичних підходів. Крім того, на сучасному етапі розвитку дещо активізувалася діяльність сектантів і відзначився зріст їхньої кількості. Це зумовило вивчення переважно сучасного сектантства, але деякі дослідники звернулися до більш давніх часів. Зокрема, серед сучасних дослідників духоборської

секти в Україні слід назвати Т. Нагорну і Л. Шугаєву. Вони глибоко аналізують феномен сектантства, використовують архівні та епістолярні матеріали, розкривають історіографію проблеми. Історія таврійських духоборів найбільш повно висвітлена в праці Т. Нагорної, зокрема нею комплексно досліджено історію секти, особливості життя духоборів в регіоні, правовий статус і віровчення [11]. Л. Шугаєва здійснила загальне дослідження віросповідних засад і соціально-етичної практики духоборів, обґрунтувала нетотожність духоборської та молоканської сект та ін. [15].

Висновок. Таким чином, історіографічний огляд свідчить, що історія духоборів Таврійської губернії в першій половині XIX ст. висвітлена практично в усіх дослідженнях, присвячених як власне духоборам, так і більш загальним напрямкам сектантства. Але предметом спеціального дослідження в регіональній історіографії духоборська секта не була, що зумовлює необхідність більш детального вивчення цього питання.

Джерела та література

1. Бонч-Бруевич В. Д. Избранные сочинения. Т. 1. О религии, религиозном сектантстве и церкви. — М.: Изд-во АН СССР, 1959.
2. Булгаков С. В. Православие: ереси, секты, западные вероисповедания: Соборы. — М.: б. и., 1912.
3. Варадинов Н. В. История Министерства Внутренних дел. Т. 8: История распоряжений по расколу. — СПб, 1863. — 256 с.
4. Гермоген. Таврическая епархия. — Псков: Типография губернского правления, 1887. — 520 с.
5. Дружинин В. Духоборы. — Л., 1930. — 96 с.
6. Иванов А. О поселении раскольников в пределах нынешней Таврической губернии // Известия Таврической ученой архивной комиссии. — № 7. — С. 69–80.
7. Клибанов А. И. История религиозного сектантства в России. — М.: Наука, 1965. — 348 с.
8. Крюков А. В. Религиозные секты на Кубани: 30-е гг. XIX в. — 1917 г.: Дис. ... канд. ист. наук. — Краснодар, 2004. — 179 с.
9. Лебедев А. Духоборцы в Слободской Украине. — Харьков: Типография Губернского правления, 1890. — 31 с.
10. Малахова И. А. Духовные христиане. — М.: Политиздат, 1970. — 128 с.
11. Нагорна Т. В. Духовні християни в Україні наприкінці XVIII — у першій половині XIX століть: Дис. ... канд. іст. наук. — Запоріжжя, 2007. — 243 с.

12. Пругавин А. С. Раскол и сектантство в русской народной жизни. — М.: Типография Т-ва И. Д. Сытина, 1905. — 94 с.
13. Сердобольский А. Раскол и сектантство в Таврической Епархии // Таврические епархиальные ведомости. — 1892. — № 9. — С. 390–423.
14. Федоренко Ф. Секты, их вера и дела. — М.: Издательство политической литературы, 1965. — 359 с.
15. Шугаева Л. М. Православне сектантство в Україні: суспільно-духовні витоки, особливості трансформації: Дис. ... докт. філос. наук. — Київ, 2007. — 409 с.
16. Юзов И. Русские диссиденты. Староверы и духовные христиане. Ч. 2. Духовные христиане. — СПб.: Типография А. М. Котомина, 1881. — 226 с.

Анотації

Ивлева Я. А. Духоборская секта Таврической губернии в первой половине XIX века: историографический аспект.

В статье характеризуется историография истории духоборческой секты в Таврической губернии в первой половине XIX в. Рассматриваются основные достижения в исследовании этой секты в дореволюционной, советской и современной историографии, описываются их достоинства и недостатки.

Ivleva. Y. A. The cult of Doukhobors in Taurian province in the first half of the 19th century: aspect of historiography.

Historiography of the history of the cult of Doukhobors in Taurian province in the first half of the 19th century is characterized in the article. Basic advance in the research of the cult of Doukhobors in pre-revolution, soviet and modern historiography is considered, their advantages and disadvantages are described.

О. М. Марченко

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНИХ РАЙОНІВ: СТЕПОВЕ ПОБУЖЖЯ

Багатьма науками накопичено значний матеріал по дослідженню різноманітних ареалів. Потреба у проведенні ареальних досліджень існує в рамках лінгвістики, етнографії, археології, антропології і, звичайно, історії. Однак робота з визначення історико-етнографічних районів України не може вважатися закінченою. На це вказували вітчизняні науковці, які займалися проблемами історичної регіоналістики [1; 7].